

Vijftig jaar bescherming van de Drentsche Aa, wat is het vooruitzicht?

Vijftig jaar bescherming van de Drentsche Aa heeft veel opgeleverd; het is het best bewaarde beekdal van de laaglanden van Noordwest Europa, beschermd natuurgebied en cultuurhistorisch erfgoed in de vorm van een gaaf heide-, beken- en esdorpenlandschap. Niet alles is goed gegaan; het is belangrijk te leren van fouten uit het verleden. De besluitvorming over het gebied heeft een heel andere vorm gekregen. Bewoners, beschermers en lokale overheden werken samen. De Rijksoverheid maakt een terugtrekkende beweging. Wat is het perspectief voor de toekomst?

Beken in het laagland stromen van oudsher door vruchtbare vlakten die daarom graag gebruikt en ontgonnen werden. De beken werden rechtgetrokken, uitgediept, verlengd en verbreed, de beekdalgronden ontwaterd. Vrijwel geen beekdal in het laagland van Europa is deze dans ontsprongen.

De Drentsche Aa is een uitzondering op deze regel. Je zou dit toeval kunnen noemen: er werden in de eerste helft van de twintigste eeuw wel plannen gemaakt, maar ze werden niet uitgevoerd. Je zou ook kunnen zeggen dat na protesten uit het gebied de overheid, door het Gedachtenplan te omarmen, op tijd heeft ingegrepen (Hanskamp & Smittenberg, dit nummer).

Averij

Ondanks het groeiende besef van de waarde van het Drentsche Aagebied heeft het beslist averij opgelopen. Veel van het cultuurhistorische en het natuurlijke erfgoed verdween al voor de Tweede Wereldoorlog. Maar vanaf de jaren vijftig ging het hard. Delen van het gebied (bij Vries, Rolde en Anloo) zijn aangepast aan de eisen van de gangbare landbouw. Wegen zijn verhard en verbreed, de kleinschalige percelering is verdwenen evenals de houtwallen. De waterhuishouding is gewijzigd, vooral op de wat hoger liggende gronden door nieuwe sloten en drainage (Hanskamp & Smittenberg, dit nummer). Beken (Rolderdiep, Deurzerdiep) zijn 'genormaliseerd' en voorzien van stuwen. Rond dorpen en steden, zoals Rolde, Vries, Zuidlaren, Assen en Groningen zijn woonwijken en bedrijventerreinen verschenen. Fabrieken loosden hun afvalwater rechtstreeks op de beek. De waterkwaliteit is recent verbeterd door grote investeringen in de zuivering van het rioolwater (Schollema et al., dit nummer), maar bestrijdingsmiddelen vormen nog steeds een gevaar voor drinkwater en natuur.

Bijzondere kwaliteiten

De Drentsche Aa behoort tot de belangrijke Natura 2000-gebieden in Nederland (Adema & Dekker, dit nummer). Het gebied tussen Assen-Gieten-Zuidlaren-Vries is nog steeds een gaaf, oud landschap en heeft een bijzonder grote betekenis voor cultuurhistorie.

Het Taarlosche diep als habitat voor de Bever
(foto: Joop Smittenberg).

Wegen, essen, houtwallen, verkavelingspatronen en de velden zijn nog aanwezig. De dorpen hebben hun historische karakter behouden. Het gebied bevat ook veel archeologische monumenten. Niet alleen hunebedden, maar ook grafheuvels, Celtic fields en karrensporen, restanten van oude doorgaande wegen (Elerie & Spek, dit nummer).

Beheerstrategie

In de jaren zeventig bestond de beheerstrategie uit maaien en afvoeren van het gras. Dat gaf toename van Grote ratelaar (*Rhinanthus angustifolius*; de Hullu, 1985) en Brede orchis (*Dactylorhiza majalis*; Dekker & Offringa, dit nummer). Er ontstonden echter ook soortenarme graslanden. Aanpassingen aan de waterhuishouding waren niet mogelijk in de afzonderlijke percelen, omdat aangrenzende landbouwgronden niet benadeeld mochten worden. Boeren zouden als beheerder gaan functioneren. Dat pakte anders uit. De boeren van de droge gronden gingen hun bedrijf intensiveren en zij die in de beekdalen werkten hielden er mee op. In de jaren tachtig bleek dat hooien niet voldoende was om de kwaliteit van de halfnatuurlijke graslanden te verbeteren. Het werd duidelijk dat de waterhuishouding in de beekdalen moest worden verbeterd. Ruilverkavelingen hadden, samen met drinkwaterwinningen gezorgd voor een aanzienlijke verlaging van de grondwaterstanden (Aggenbach et al., dit nummer). Doordat Staatsbosbeheer in de periode 1990 – 2005 veel gebied kon verwerven verminderde de versnippering en werd de voorgestelde vernatting langzamerhand werkelijkheid. Toen moest in het beheer het roer om: het werd maaien met aangepast materiaal onder zeer moeilijke omstandigheden (Lammerts et al., dit nummer). Sommige delen werden geheel nieuw ingericht inclusief het afplaggen van de voedselrijke bovenlaag. Soms werd onvoldoende gelet op het cultuurhistorisch erfgoed zoals in De Heest. Later zijn bij de inrichting van De Strubben-Kniphorstbos en het Ballooërveld de belangen van natuur en cultuurhistorie veel beter in evenwicht gebracht (Elerie & Spek, dit nummer). Inmiddels zijn de laagste delen in de middenlopen dermate nat dat er niet meer gemaaid kan worden en gaan hooilanden over in moerassen (Aggenbach et al., Everts et al., Lammerts et al., dit nummer). De Bever (*Castor fiber*) is in 2011-2012 uitgezet en voelt zich al thuis.

Verbetering waterhuishouding

In de nabije toekomst is verder waterhuishoudkundig herstel tot op zekere hoogte mogelijk (Aggenbach et al., dit nummer). Interne vernatting gaat verder door sloten in de madelanden te dempen of verondiepen. Hierbij wordt geëxperimenteerd met het omhoog brengen van de beekbodembodem (Hofstra, 2014). Dit gebeurt vooral in delen van de middenloop waar natuurherstel vanwege de invloed van het grondwatersysteem het meest kansrijk lijkt. Hier kan het ijzer- en basenrijke grondwater het maaiveld bereiken, een belangrijke voorwaarde voor uitbreiding en hervestiging van de moerassen en kenmerkende hooilanden. Waar beekdalgraslanden direct grenzen aan moderne landbouwgebieden blijven voedselrijke kamgrasweiden op grote schaal aanwezig. Dit is vooral het geval in de bovenlopen en de benedenloop (Everts et al., dit nummer). Vernatting vindt met succes plaats door de drinkwateronttrekking te verminderen. Staatsbosbeheer houdt het water in de hooggelegen boswachterijen zo veel mogelijk vast door in het bos alle sloten te dempen (Schipper et al., dit nummer). Verdroging is overigens niet het enige probleem: vermessing, verzuring, versnippering van de vochtige zandgronden en belasting

van het oppervlaktewater door bestrijdingsmiddelen en meststoffen moeten ook opgelost worden (Adema & Dekker, dit nummer; Schollema et al., dit nummer). Spuitvrije zones langs de watergangen in het landbouwgebied moeten de invloed van bestrijdingsmiddelen verkleinen. Onkruidbestrijding op bedrijventerreinen en door particulieren moet op vergelijkbare wijze bestreden gaan worden (Schollema et al., dit nummer).

Op de zandgronden, zoals het Eexterveld, kan verschraling de ontwikkeling van heischraal grasland en heide bevorderen. Wel is de neerslag van stikstof uit de lucht een rem op de verschraling en zal plaggen van de te voedselrijke bovengrond niet te vermijden zijn.

Natuurontwikkeling

Vernatting van madelanden en beekherstel is niet alleen gunstig voor planten, maar ook voor vissen, libellen, macrofauna en algen van de beek (Schollema et al., dit nummer). Hooilanden op de drogere delen en moerassen in de laagten breiden zich uit (Everts et al., dit nummer). De veenvorming die nu op gang komt onder matig voedselarme omstandigheden heeft echter nog niet geleid tot grote botanische rijkdom. In de ijzerrijke veenbodems van de Drentsche Aa blijken voedingsstoffen vrij te komen als ze zuurstofloos worden. Door bacteriële en chemische processen komt het aan ijzer gebonden fosfaat vrij. Mogelijk zijn er enkele soorten die profiteren van dit hoge fosfaataanbod, waardoor de vestiging van nieuwe soorten moeilijk is (Aggenbach et al., dit nummer). De vernatting heeft niet alleen positieve effecten. De Zwartblauwe rapunzel (*Phyteuma nigrum*) groeit niet in moeras (Dijkhuis et al., dit nummer). Enkele soorten orchideeën gedijen in een open vegetatie. In de natste delen, waar niet meer gemaaid kan worden dreigen deze soorten weer te verdwijnen (Dekker & Offringa, dit nummer).

Er lijken ook plantensoorten te zijn die helemaal niet reageren op de vernatting. Voor een deel gaat het om soorten die horen bij de oude pracht van het gebied: soorten van natte bossen en van open, droge bossen (Luijten et al., dit nummer) en soorten van de hoog liggende, vochtige overgangen met vegetaties zoals Blauwgrasland en Heischraal grasland (Adema & Dekker, Dekker & Offringa, Everts et al., dit nummer). Slechts op beperkte schaal is in het oorspronggebied Eexterveld uitbreiding van Blauwgrasland te zien.

Voor vogels geldt dat de broedvogelsamenstelling vanaf de jaren zeventig spectaculair is veranderd. Kievit (*Vanellus vanellus*) en Grutto (*Limosa limosa*) zijn vrijwel verdwenen, grotendeels een gevolg van intensivering van de landbouw. Soorten van ruigte en struweel zoals Roodborsttapuit (*Saxicola torquata*) en Grasmus (*Sylvia communis*) namen juist toe en weerspiegelen het toegenomen besloten karakter van het gebied. Dat is ongetwijfeld deels het gevolg van het gewijzigde beheer, maar wordt zeker ook bepaald door andere factoren, die zelfs buiten Nederland kunnen liggen (van Manen et al., dit nummer).

Van andere soortgroepen is het lastiger om een beeld te krijgen van de reactie op de ontwikkelingen in het stroomdallandschap en het gevoerde natuurbeheer. Ongewervelde dieren hebben vaak baat bij ruigte, reden waarom ook in gemaaide percelen vaak een stukje blijft staan. Er zijn aanwijzingen dat sommige insectensoorten achteruit gaan. Ook bij deze soorten verklaren de landelijke trends veel. Lokale oorzaken zouden kunnen zijn: het maaien en afvoeren in één werkgang en de vermindering van stuifmeel- en nectaraanbod, zowel binnen als buiten de reservaten.

foto: Hans Dekker

Uitdagingen

Het herstel van het hydrologisch systeem van de Drentsche Aa heeft vooral plaats gevonden in de beekdalen van de middenloop. Er zijn echter nog wezenlijke knelpunten in de benedenloop bij de polders Lappenvoort/Oosterland en Ydermade, de vergraven bovenlopen en soms ook middenstrooms zoals het Rolderdiep. Pas als de vernatting is voltooid, kan zich in de natste madelanden matig voedselrijk moeras ontwikkelen. Zolang dat niet het geval is, moet worden nagegaan in hoeverre maaien mogelijk is om verruiging en struweelvorming tegen te gaan, zodat het beekdal landschappelijk open blijft. Vernatting leidt tot achteruitgang van bloemrijke hooilanden in de laagste delen. Het is de vraag of ze zich wat hoger naar de vochtige flanken van het dal kunnen uitbreiden. Op de hogere delen van het gebied moet worden verkend op welke wijze het beoogde areaal voedselarme Heide, Heischraal grasland en Blauwgrasland kan worden gerealiseerd. De aandacht zal zich niet alleen moeten richten op graslanden, heide en moerassen, maar ook op bossen. De boswachterijen lenen zich ook voor het vasthouden van water en het laten ontstaan van wildernis inclusief grote herbivoren als Edelhert (*Cervus elaphus*) en Wild zwijn (*Sus scrofa*) als moderne variant op het prehistorische landschap (Schipper et al., Elerie & Spek, dit nummer). Op sommige plaatsen kunnen nieuwe bossen refererend aan de oude holten, halfopen gemeenschappelijk benutte bosweiden, ontwikkeld worden. Daarbij zullen nog allerlei vragen over de cultuurhistorische structuren in het gebied beantwoord moeten worden. Voor het verdere herstel van de fauna in de beken, is het noodzakelijk de recent toegenomen hoeveelheden bestrijdingsmiddelen terug te brengen (Schollema et al., dit nummer).

Het perspectief voor gangbare landbouw in de natte beekdalen is zeer beperkt. Er is evenmin een rol weggelegd voor agrarisch natuurbeheer, omdat ook daarvoor een diepere ontwatering nodig is. Voor het beheer van heide en bosweiden is inzet van vee een optie. Organisch materiaal uit het gebied (ook maaisel uit de madelanden) is wellicht grondstof voor veevoer, papier, bodemverbeteraar, raffinage of biovergisting. Hier kunnen bedrijven wel een rol spelen.

Gezamenlijk voor één gebied

Wat opvalt in alle verhalen is dat het denken over het gebied in de loop van de tijd sterk is veranderd. De opschaling van het beheer op perceelsniveau naar beheer en herstel op landschapsniveau in de afgelopen vijftig jaar markeert de grootste verandering. Dat nadenken over relaties op andere schaalniveaus gaat verder. Het gebied had bijvoorbeeld van oudsher betekenis voor het Waddengebied en zorgde daar voor een groot overgangsgebied tussen zoet en zout water. Dergelijke overgangen zijn nu heel zeldzaam en zouden hersteld moeten worden, niet alleen voor vissen als de Rivierprik (*Lampetra fluviatilis*), maar ook voor het goed functioneren van het Waddengebied. De tweede grote verandering is de omslag van thematisch denken over het gebied (cultuurhistorie, landschap, waternatuur, landnatuur, economie) naar een integrale manier van denken. Was er eerst sprake van grote tegenstellingen, zonder oog voor andere belangen, nu wordt het gemeenschappelijke meer gezocht. Dit gebeurt onder meer in de vorm van het Nationaal beek- en esdorpenlandschap Drentsche Aa. Zonder spanningen is dat nog steeds niet, er zijn minstens twee verschillende visies te onderscheiden; duurzaam gebruik van het gebied tegenover natuurontwikkeling of landschapsverbetering (van der Windt & van Bommel, dit nummer).

Toch zijn bewoners en beheerders anders naar het gebied gaan kijken. Van een defensieve benadering -beschermen en houden wat je hebt- via het repareren van weeffouten tot een offensievere houding: het gezamenlijk verbeteren van de kwaliteit in de breedste zin van het woord. Het gaat niet alleen om het hydrologisch systeem, duurzame bedrijfsmodellen, de cultuurhistorische waarde of recreatieve beleving. Het gaat om de meerwaarde die ontstaat door inbreng van alle partijen.

Hierbij kunnen we de rol van de overheid, rijk, provincie en gemeente, niet ongenoemd laten. Die rol is ook wezenlijk veranderd van regisserende partij tot vragende partij op het gebied van waterveiligheid, drinkwatervoorziening, klimaatbeheersing, recreatie, wonen, enzovoort. Op dat gebied wordt al veel gedaan. Vernatting van te droge veenpakketten bijvoorbeeld voorkomt uitstoot van CO₂. Niet bemeste infiltratiegebieden zijn een garantie voor goed drinkwater. Een gaaf cultuurhistorisch landschap met diversiteit is een publiekstrekker. Nu zijn die diensten vrijwel gratis. Als de overheid het gebied niet ziet als wingewest, maar samen met bewoners en beheerders voor de nodige bescherming zorgt, dan is er ook de komende 50 jaar nog veel te bereiken in het Drentsche Aa-gebied.

Literatuur

Hofstra, R., 2014. Project 'Beek op peil'. Effecten van inbreng van bomen en open dammen in het Gasterensche Diep. Dienst Landelijk Gebied, Groningen.

Hullu, P.C. de, 1985. The population dynamics of *Rhinanthus angustifolius* in a succession series. Proefschrift R.U. Groningen.

Summary

Fifty years protection of the Drentsche Aa, what is the outlook?

Fifty years of protection in the Drentsche Aa area has been very successful. It is the best preserved stream valley of the lowlands of Northwest Europe, but the adjustment of the management to new insights demands a constant effort. Decision-making in the area has also changed: from top-down to bottom-up, and as a result, residents and nature - and landscape conservationists get along much better. Unfortunately, the Government retreats and seems to undervalue the goods and services the National Landscape provides.

De themareactie:

Drs. P.C. Schipper
Staatsbosbeheer
Postbus 1300, 3970 BH Driebergen
p.schipper@staatsbosbeheer.nl

Prof. dr. J.P. Bakker
Community and Conservation Ecology
Rijksuniversiteit Groningen
Postbus 11103, 9700 CC Groningen
j.p.bakker@rug.nl

Drs. J.C. Smittenberg
Van 1974 tot 2011 landschapsecoloog
bij de provincie Drenthe
Anreperstraat 202, 9404 LK Assen
jcsmittenberg@gmail.com

Drs. U. Vegter
Stichting Het Drentse Landschap
Postbus 83, 9400 AB Assen
u.vegter@drentslandschap.nl

Drs. J.C.E.W. Hooijmeijer
Animal Ecology Group
Rijksuniversiteit Groningen
Postbus 11103, 9700 CC Groningen
j.c.hooijmeijer@rug.nl

Drs. H.L. Schimmel-ten Kate
Lekkumerweg 87
9081 AK Lekkum
redactie@delevendenatuur.nl

tijdschrift voor natuurbehoud en natuurbeheer

**Een professionele kijk
die je niet mag missen!**

www.delevendenatuur.nl